

## 1. Az értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása

A történelem kiemelkedő alakjaihoz fűződő epikus hagyományok lejegyzése és feldolgozása közel két évszázados múltra tekint vissza a néprajztudományban, mégis az utóbbi jó néhány évtizedben háttérbe szorult a mondák többi műfajához képest. Ennek következtében több típus, típuscsoport ma már nehezen, vagy egyáltalán nem rekonstruálható a jelenlegi adatok, gyűjtések alapján.

Alig született feljegyzés – elemzés pedig egyáltalán nem – arról az Európa-szerte ismert mondaköréről, amely még ma is a templomos rend (népi elnevezésük *vörös barát* a magyar és *Rote Pfaffe* a német nyelvterületen) történetéhez fűződő számos motívumon keresztül hagyományozódik, és amely – a szóhagyományról készült feljegyzések, régészeti és levéltári anyagok, valamint a történeti források tanúsága szerint – a tizenkilencedik század végén még hazánk egyik legelterjedtebb történeti mondaköre lehetett.

A templomos-monda korábbi elterjedtségére és népszerűségére többen felhívták a figyelmet (Pesty Frigyes, Mednyánszky Alajos, Ipolyi Arnold, Patek Ferenc, Dobos Ilona, a német nyelvterületről pedig Matthias Zender, Nikolaus Gredt, Paul Zaunert, Richard Kühnau, Will-Erich Peuckert, Leander Petzoldt stb.), bár ezek a megjegyzések mindmáig visszhangtalanok maradtak.

Jelen munka a történeti mondák utóbbi néhány évben felélénkült gyűjtéséhez és feldolgozásához kíván hozzájárulni. E műfajon belül a templomos-monda kutatása fehér foltnak számít, annak ellenére, hogy bizonyos változatait már a tizenkilencedik század elejétől kezdve lejegyezték. *A mondakör feldolgozásával és elemzésével a dolgozat azt bizonyítja, hogy Európa-szerte elterjedt mondáról van szó, amely az egyes régiókban számos lokális és vándormotívumot olvasztott magába.*

## 2. Kutatási módszerek

Munkám során elsősorban arra kerestem a választ, hogy a templomos-mondák milyen összefüggésben állnak a történelmi valósággal, főhőseik jellemzése, megítélése miért ambivalens a mai és korábbi hagyományban, továbbá mely európai területeken voltak a legnépszerűbbek, és motívumaik közül melyek az általánosan ismertek (vándormotívumok) és a lokalizált, egyedi elterjedésűek (etnikus specifikumok).

A vörös barátokhoz kapcsolódó típuscsoportba soroltam azokat a mondákat, amelyeknek főszereplői a vörös barátok vagy a templomosok, illetve amelyekben (nő)rablás történik, és ezt a cselekvést barátokhoz, barátpapokhoz, papokhoz, boszorkánypapokhoz, általában lovagokhoz, keresztesekhez, johannitákhoz, esetleg egyéb rendekhez kötik.

Mivel a történelmi hősökhez fűződő mondahagyományon belül a templomos rendhez kötődik az egyik Európa-szerte legfragmentálisabb mondakör napjainkban, töredékek halmazából rekonstruálható az a néhány tipikus szüzsé – összességében a világ 25 államából összeválogatva, a jelenlegi határokat figyelembe véve –, amely egymással változatosan kontaminálódva típuscsoportot, illetve mondaciklust alkot. Az adatok többségét azonban valójában nem tarthatjuk autentikusnak a monda

helyének meghatározásához nép történeti tudatában, hiszen többségük tizenkilencedik századi vagy még korábbi, átírt, stilizált változat, kétes eredetű szépirodalmi, ismeretterjesztő jellegű vagy adattári anyag, így csupán a lokális és vándormotívumok összegyűjtéséhez és rendszerezéséhez szolgálhattak alapul.

A templomos-monda szóbeli és írásos (kéziratos és nyomtatott) változatainak összegyűjtése és rendszerezése évekig tartó kutatómunka eredménye. A dolgozat *alapanyagai* között szerepelnek az 1988 és 2001 között végzett észak-dunántúli terepmunkáim eredményei, a Johannes Kunzig-Institut für Ostdeutsche Volkskunde (Freiburg im Breisgau), a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára, a Magyar Történeti Mondaarchívum, egyes megyei múzeumok néprajzi adattárainak ide vonatkozó anyagai, továbbá 18-19. századi megyei monográfiák, népköltészeti leírások, ponyvanyomtatványok, irodalmi alkotások, amelyekben utalás történik a vörös barátokra, ismeretterjesztő filmek, és az Internet megfelelői információi.

Az értekezés *szerkezetileg* két fő részre tagolódik, amelyek tartalmilag szoros összefüggésben állnak egymással. Az első (*leíró*) rész arról tájékoztat, hogy Európa mely térségeiben eresztek gyökeret a templomos-monda változatai, a második (*strukturális-elemző*) rész a monda motívumainak elterjedését mutatja be. Mivel történeti mondáról van szó, az elemző rész megértéséhez, a hagyományos anyaggal való összevetéshez szükségesnek tartottam a dolgozatot a templomos rend rövid történetének ismertetésével kezdeni, az összegzésben pedig a műfaji-rendszerezési kérdések mellett, a típuscsoportokban megnyilvánuló tér- és időszemléletet, a szereplők variálódását, illetve a hagyományozás bizonyos kérdéseit foglalja össze a munka, elsősorban a saját gyűjtésű változatok kapcsán, de a teljes anyag ismeretének és elemzésének tapasztalatai alapján.

A dolgozat a leíró és a strukturális-elemző rész kettősségével a lokális és a regionális szempontokat megjelenítve mutatja be a mondakör helyi motívumainak településenkénti összekapcsolódását és a motívumcsoportok földrajzi elterjedését. A szövegek feldolgozásakor és rendszerezésekor a mondák legkisebb tartalmi elemét, a *motívumot* (mint a leginkább nemzetközi kategóriát) vettem alapul, minden egyes narratívát a legapróbb részletekig lebontva.

A leíró rész a földrajzilag szerteágazó anyagot országonként, ezen belül tájegységenként, illetve településenként mutatja be. A strukturális-elemző részben a települések említésekor azt a tájegységet is feltüntettem, amelyhez a leíró résznél besoroltam. Mivel földrajzilag nagy területről származnak a mondák, a települések beazonosítását az egyes fejezeteknél *térképmelléletek* segítik. Az elemző részhez csatolt térképek alapján az egyes motívumok térbeli fellelhetősége, így a vándormotívumok elterjedtsége is nyomon követhető. A leíró részből kitűnik, hogy a mondatípus valóban él Európa, így a magyar nyelvterület jelentős részén is, de vannak olyan gócpontok, ahol intenzívebben őrzik, mint például hazánkban a Nyírségben, a Hegyalján, a Bódva völgyében, a Pilisben és a Sokoróalján, a német nyelvterületen pedig Sziléziában, Lotaringiában, Limburgban, a Rajna-vidéken és az Eifel-hegységben. Ezek többsége ma határ menti terület, különösen Nyugat-Európában.

### 3. Eredmények

A templomos-monda feldolgozása és elemzése során sikerült kimutatni a mondakörben jelentkező általános mondai sajátosságokat, emellett számos, a folklorisztikai kutatásokban eddig feltáratlan jellemzőt. Ezek a következők:

#### *I. A templomosok megítélése ambivalens a néphagyományban*

A dolgozat külön fejezetekben tárgyalja a templomos lovagok negatív, pozitív és indifferens tetteire vonatkozó motívum-együtteseket. E részek bizonyítják, hogy a néphagyományban a templomosok ambivalens megítélése Európa-szerte jellemző. Az évszázadok folyamán – egészen napjainkig tartó folyamatként – a templomos rend valós történetére ráakódott egyfajta okkult-misztikus réteg, a Frigyládával, a Szent Grállal vagy torinói halotti lepelrel kapcsolatos elképzelésekről. Figyelemre méltó jelenség, hogy az ismeretterjesztő műveket nem olvasó, tudását döntően a szájhagyományból merítő paraszti réteg körében ezek az elemek nem tudtak meghonosodni, annál inkább nyertek teret a per vádpontjaiból kiinduló, profán vonatkozású történetek, a szerzeteshez nem méltó életet élő templomos lovagokról.

Kevésbé árnyaltan, de jól figyelte meg Matthias Zender ezt a jelenséget: A műveltebb rétegeknél a templomos-mondák a rend történetével kapcsolatosak és történeti szempontból hitelesen őrződtek meg, míg a kevésbé művelt rétegeknél a templomosok rablólovag képében élnek. A német és francia nyelvterületen csak néhány monda szól a templomosokról, mint rendről, ez esetben pozitív hősök, míg a legtöbb esetben a „templomos” kifejezés csak egy jellemző megnevezése a rablólovagnak. A dolgozathoz csatolt ide vonatkozó térkép azt mutatja, hogy a templomosok népi megítélése Európa-szerte elsősorban negatív, de pozitív és indifferens tetteikre is van számos példa. Többségében azokon a területeken jelennek meg pozitív hősként a mondáiban, ahol a rendnek háza vagy birtoka volt.

#### *II. A templomos-monda lokális motívumokból építkező tipikus vándormonda*

A történeti monda egyrészt helyhez kötött, ugyanakkor vándormotívumok is megjelennek az egyes változatokban. A vándormonda rendszerint földrajzilag nagy területen található meg, és a változatok egymással – egy-egy típuson belül – láncolatossággal összefüggésben állnak. A templomos-monda is magán viseli a vándormondák jellemzőit abban az értelemben, hogy vándormotívumok összességéből rekonstruálható a templomosokkal kapcsolatos történetek három jellemző szüzséje (típusa). A monda európai elterjedtségét és lehetséges vándorlási útvonalát a dolgozathoz csatolt térképek mutatják be.

Esetünkben talán a *telepítések* befolyásolták, vagy határozták meg a templomos-mondák vándorlását. A 18. században például a Rajna-vidékről jöttek szép számmal telepések a Magyar Királyságba, de a Német Birodalom többi vidékéről is előfordultak, többségében római katolikus vallású betelepülők: az osztrák örökös tartományokból, Bajorországból, Württembergből, Elzász-Lotaringiából, sőt még Sziléziából is. Nyilván nem lehet véletlen egyezés az, hogy éppen e vidékekről vannak a német nyelvterületről templomos-monda gyűjtések. Kiegészítendő ezt a

megfigyelést, a telepések döntő többségében azokban a régiókban telepedtek le hazánkban, ahonnan a legtöbb templomos-monda gyűjtés származik: a nyugat-dunántúli határvidéken, a Dunántúli-középhegység területén, illetve a mai Pest és Somogy megyék területén.

A telepítések egyik időpontja egy figyelemre méltó jelenségre mutat rá: a bevándorlók éppen abban a történelmi időszakban csöppentek bele a magyar valóságba, amikor II. József feloszlatta a szerzetesrendeket, és a barátokat kiűzte kolostoraikból. A monda talán ettől nyert újabb aktualitást, vagy éppen ekkortájt épült be a magyar néphagyományba, hiszen például a Rajna-vidéki telepések, látva a magyarországi történeteket, párhuzamot vonhattak az általuk már ismert templomos-monda motívumai, és a magyarországi személyes tapasztalataik között. Talán éppen ez a magyarázata annak, miért éppen II. József játssza legelterjedtebben a főszerepet a magyar mondák szerint a rend felszámolásában. Bár a nyugat-európai és a magyar változatok számos ponton eltérnek egymástól, mégis rengeteg párhuzam van (kincs, alagút, kísértetek, elsüllyedés, rablólovagok, nőrablás, a barátok meggyilkolása stb.).

### ***III. A templomos-monda több mondai alműfaj sajátosságait ötvözi***

További jellemzője a templomos-mondáknak, hogy alapvetően a történelmi mondák közé sorolhatók, egyrészt az azonos főhős okán (ilyen értelemben hősmonda is), másrészt funkciójuk alapján, hiszen mesélőik történelmi tényként fogadják el e mondákat. Valójában azonban a legtöbb esetben hiedelemtörténetbe átcsapó történelmi mondáról van szó, hasonlóan más mondatípushoz, melyeknek szintén egyik legjelentősebb forrása a néphit. Tehát a történelmi és a hiedelemmondák műfaji érintkezése a leggyakoribb, különösen a „bűn és bűnhődés” tematikus főcsoport mondái állnak a legközelebb a hiedelemmondákhoz, de ugyanez vonatkozik a kincsmondákra is. A templomos-monda számos olyan elemet tartalmaz, amely a hiedelemmondához (föld alatti alagút, elrejtett kincs, tilalmak megszegése-büntetés), illetve az eredetmondához (falu keletkezése, helynév-magyarázat) kapcsolja. A típust kizárólag a főszereplők (vörös barátok / templomosok) kapcsolják össze.

A templomos-monda sajátosan magán viseli a történelmi mondák rendszerezésének problémáit, hiszen a Dobos Ilona által meghatározott alcsoportok közül csaknem valamennyibe besorolható lenne (alapítási mondák, háborúk, hősközhöz fűződő mondák, bűn és bűnhődés), de éppúgy számos ponton kötődik a mondák többi alműfajához is. Egyes változatai a helyekhez fűződő mondák közé tartoznak, mások a háborúk és katasztrófák kategóriájába is besorolhatók. Dobos Ilona a hősök közé számítja a veres barátokat, Landgraf Ildikó a „bűn és bűnhődés” csoportba, Magyar Zoltán helyi mondákként kezeli őket, a Magyar Hiedelemmonda Katalógusban pedig éppúgy találunk bizonyos altípusokat, amelyek rokonságot mutatnak mondakörünkkel.

### ***IV. A templomos-monda mondaciklus, melyben három típus elemei kontaminálódnak***

A templomos-mondák esetében különösen nehéz ismert típus meghatározása az eddig megjelent katalógusok alapján. A változatokból több, lényegesen különböző szűzsé bontakozik ki, a történeteket pedig a főhősök személye kapcsolja össze. Éppen ezért a *mondaciklus* fogalmát legcélszerűbb használni a templomos-monda esetében, hiszen e műfaj-kategória Dobos Ilona által megfogalmazott definíciója szerint, az egy személyhez vagy személyekhez fűződő mondatípusok sorát értjük alatta, amelyekben a nemzetközi és speciális motívumok egyaránt megtalálhatók. Éppen a főhős összekötő ereje miatt sorolhatjuk e mondákat a történeti mondák közé is.

A templomos-monda európai változataiból *három különböző típus* különíthető el. Ezek közül egy valós történelmi eseményekre épül (*Hősies várvédők*), a másik kettő a per vádpontjainak továbbélésére utal (*Nőrablók* és *Rablólovagok*).

#### **Az 1. típus szűzsége – RABLÓLOVAGOK**

1. A templomosok rettegésben tartják a környéket rablótámadásaikkal.
2. Nem tudják elfogni őket, mert fordított patkókkal közlekednek.
3. Egy illető rájön a cselre, de a templomosok megesketik, hogy senkinek nem mondhatja el.
4. Az illető a „Kő csak neked mondom el” kezdetű mondattal felfedi a nép előtt az igazságot.
5. A templomosok várát megostromolják, a lovagokat meggyilkolják.

#### **A 2. típus szűzsége – HŐSIES VÁRVÉDŐK**

1. Az ellenség ostromolja a templomosok várát.
2. A lovagok nem adják meg magukat a túlerővel szemben.
3. Az ellenség csak csellel / árulás következtében tudja bevenni a várat.
4. A templomosokat lemészárolják.
5. Egy lovag túléli a csatát.

#### **A 3. típus szűzsége – NŐRABLÓK**

1. Egy uralkodó lánya eltűnik, évekig keresik.
2. Egy koldus elalszik a templomban, rázárják az ajtót.
3. A koldus éjszaka meglátja a lányt, amikor a vörös barátok sétáltatják.
4. Másnap jelenti az uralkodónak.
5. Az uralkodó katonáival szétlöveti a kolostort vagy meggyilkolja a barátokat.

Az egyes változatokon belül esetenként variálódnak a három típus különböző elemei, továbbá kiegészülnek hiedelemmondai motívumokkal is. Például a hősies várvédők lehetnek eredetileg rablólovagok, a nőrabló barátok nemcsak nőket rabolnak el, hanem utazókat is kifosztanak, vagy a látszólag ártatlanul megégetett lovagról kiderül, hogy lelkét az ördög vitte el stb. A bűn és bűnhődés, a csel és árulás, illetve a rajtaütés/támadás és tömeges mészárlás különböző formái mindhárom típusban megjelennek. Mind a Hősies várvédők típusa, mind a Nőrabló barátok típusa kontaminálódhat eredetmagyarázó/helynévmagyarázó mondai motívumokkal, például a lékai (Halálmező) vagy a nyírbátori (Szentvér utca) és a tarcali (Vérvölgy) változatokban. A típusok közötti összefüggéseket a dolgozathoz csatolt ábrák mutatják be.

***V. A három jellemző típus bizonyos európai régiókban etnikus specifikumként jelenik meg.***

A fent meghatározott típusok közül a Hősies várvédők és a Rablólovagok típusa leginkább a német Rajna-vidéken elterjedt – az utóbbi altípusa az Ördögszövetségesek, mely Vesztfáliában, Bajorországban és Lotaringiában fordul elő. A Hősies várvédők típusa *német etnikus specifikum*, míg a Rablólovagok típusa keveredést mutat, a Kárpát-medencében is megjelennek bizonyos változatai. A Nórablók típusa pedig a Kárpát-medencében a legjellemzőbb – az egyetlen belga példát kivéve –, *magyar specifikum*.

A vizsgált szűzség alapján megfigyelhető, hogy a Kárpát-medencében keletről nyugat felé haladva esztétikailag egyre kevésbé teljesebbek a változatok. A Dunántúlon, főleg annak nyugati részén már jócskán kiegészülnek hiedelem-elemekkel, élménytörténetekkel. Az időben előre haladva, a hatvanas évektől napjainkig szintén az esztétikum és a teljesség kopását figyelhetjük meg. Tájegységenként a szűzség és a szereplők köre változó mértékben módosul. A szűzség lebontva, a keleti régiókban még majdnem minden esetben megjelennek bizonyos tipikus motívumok (koldus-motívum, kard-motívum stb.), nyugatra haladva pedig fokozatos kopásuk, majd teljes eltűnésük figyelhető meg. A térben vándorolva a monda újabb motívumokkal egészül ki, a nyugati régiókban pedig általában jellemző a szűzség erőteljes kopása, kiegészülése tipikus hiedelemekkel (pl. kincs, alagút).

A fenti eltérések ellenére a változatok azonos típusba soríthatók össze (Nórablók), a Kárpát-medencére jellemző archetípust sejtetnek, a nyugat-európai változatoktól jelentős mértékben eltérnek (Rablólovagok és Hősies várvédők típusa). Csupán a burgenlandi lékai és a felföldi pöstyéni változatok mutatnak feltűnő rokonságot a nyugat-európaiakkal; azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy mindkettőt Mednyánszky Alajos jegyezte le először, és publikálta német nyelven. Ugyanakkor a burgenlandi (Felsőlvő melletti) willersdorfi változatban is utalás történik a nórablásra. Ausztria területén továbbhaladva, a nyugati régiókban már a rablólovag-mondák dominálnak. Hasonlóan a Nyugat-Dunántúlon jelennek meg ugyanezek az elemek, ami azt sejteti, hogy ez utóbbi két régió hagyománya ötvözte és sűrítette magába a nyugati és a Kárpát-medencei kultúrkört, s ezek a régiók a templomos-monda esetében is átmeneti területek kelet és nyugat között.

***VI. A tér- és időszemléletben megnyilvánuló mondai sajátosságok a templomos-mondákra is jellemzők***

A történeti mondák egyik fő ismérve, hogy a szövegek mindig helyhez és időhöz, ismert személyekhez kötöttek, de gyakran tartalmaznak személyes megnyilvánulásokat is. A dolgozat alapanyagát képező adatközlések az egyszerű tényközléstől a teljes (ám többségében vélhetően stilizált) formáig hatalmas variációsort alkotnak. A mondai formációk mind műfajilag, mind szerkezetileg igen eltérőek, és nagy részük csak néhány motívum összekapcsolódására korlátozódik. Idő-meghatározást kevés változat tartalmaz, térmegjelölést már jóval több. A térmegjelölések az esetek döntő többségében lokalizálásra utalnak (a kapcsolódó többi motívum azonban közös történeti élményforrást tételez fel), míg az időmeghatározás a történelemből jól ismert korszakokhoz kapcsolódik. Ahogy a

többi típus esetében, úgy e mondákban is a rögzítés ősi gyakorlata új helyszínekhez, új hősközhöz, és alkalmanként új eseményekhez igazította az eredeti változatokat.

A templomos-mondákban a *helymegjelölés* a vörös barátok lakhelyének meghatározását jelenti. Ide jönnek gyónni áldozataik, sok esetben itt fogják el őket, és itt tartják fogságban. Néhány kivételtől eltekintve a hely egy vár, kastély vagy kolostor, ritkábban hegy, barlang vagy alagút. Jellemző, hogy a szomszéd falu vagy egy közeli település határában áll a vörös barátok vára. Mivel negatív esemény kötődik hozzá, a nép többnyire nem a saját szülőfalujába helyezi a történetet (a dolgozatban táblázat szemlélteti ezt a jelenséget).

A templomos-mondák változataiban az események *datálása* tág intervallumban mozog, Szent István idejétől egészen Ferenc József uralkodásáig. A generációk cserélődése következtében a konkrét kormegjelölés tehát elhalványult. Vagy a nagyon távoli múltba helyezik a történeteket, vagy a 19. század végére, 20. század elejére, tehát a tatárjárás esetében nagyjából a valódi történet idejére, vagy a ponyva, illetve kalendárium, esetleg egyéb napilapok bizonyos cikkeinek feltételezett megjelenési idejére, amely feltehetően felelevenítette ezt a történetet.

A vörös barátokról szóló mondák szereplőinek köre és helyszíne a helyi mondák esetében állandónak tekinthető, ezzel szemben a cselekvés idejének meghatározására – sokszor egy adott településen belül is – több variációt említenek az adatközlők. E narratívákban is megmutatkozik a mondákra jellemző sajátos időkezelés: a mondai események aktuális hősközhöz vagy eseményekhez kapcsolása. A legtöbben II. József, Ferenc József uralkodása, illetőleg a török vagy tatár megszállás idejére helyezik a történetet. Ennek az lehet az oka, hogy az iskolában tanult történelmi ismeretek befolyásolják a monda alakulását. Azok a korszakok, amelyekkel tanulmányaik során kiemelten foglalkoztak a mondák mesélői (például II. József, Ferenc József, IV. Béla vagy István király kora, tatárjárás, török idők, világháborúk és szabadságharcok), eszükbe jutnak akkor, amikor egy történetet valamely történelmi korszakban kell elhelyezni. Az elbeszélések tehát magukon viselik a monda egyik alapvető kritériumát, az azonos motívumok különböző személyekhez, korokhoz, eseményekhez kötését, aktualizálását.

#### ***VII. A mondai tipizálás folyamata a templomos-mondák változataiban is nyomon követhető.***

A mondai hősök rendkívüli tulajdonságaikkal, csodálatos képességeikkel vagy nem mindennapi tetteikkel emelkednek ki a hétköznapi emberek köréből. A mondák hősei valóságos emberek, akik valamely fontos esemény résztvevői, cselekvői vagy elszenvedői. Valódi tulajdonságaik, tetteik, a róluk szóló híresztelések, információk az emberi gondolkodásban előhívják egy mintát. A történet mesélője az általa ismert valóság mozaikjait illeszti be egy ideálképbe. Így a történeti monda a történelmi személyeket és eseményeket egy-egy típusnak igyekszik megfeleltetni. Dömötör Tekla mondai tipizálásnak nevezte el azt a folyamatot, amelynek során az aktuális történelmi személyből mondai hős, az eseményből pedig monda lesz. Eközben a mesélő szélsőséges értékítéletet alkot a mondai hősről. A történeti mondák általában olyan pozitív hősöket örökítenek meg, akik az adott nép ideáltípusát képviselik. Mondáink ebből a szempontból kivételt képeznek, hiszen ez

esetben az erkölcsi mondanivaló a domináns: a normáktól eltérő életet élő főhős elbukik a végén.

A történeti mondák legfontosabb szervezőeleme – a tartalom mellett – a főhős alakja, aki általában a cselekmény középpontjában áll. A templomos-monda Kárpát-medencei változataiban a mellékszereplők is fontos helyet kapnak, hiszen a cselekmény kibontakozását egy uralkodó lányának elrablása indukálja, a tragikus végkifejlet pedig rendszerint a leány apjának közreműködésével következik be. Állandó főhősnek a vörös barátok tekinthetők, akiket csak néhány esetben helyettesítenek tatárok, törökök vagy betyárok – ezekben az esetekben a szűzsé dönti el a mondakörhöz való tartozást –, itt a rögzítés ősi gyakorlata új hősökhöz igazította az eredeti változatokat.

A dolgozatban táblázatok szemléltetik azt a jelenséget, hogy vagy egy történelemből jól ismert személyhez kötődik a monda, vagy egy helyi földesúrhoz. Leggyakrabban II. Józsefet említik a mondák mesélői, ebben az uralkodó szerzetesrendeket feloszlató rendelete is szerepet játszhat. Általában azokon a helyeken fordul elő a Kalapos Király neve, ahol a közelben, vagy magán a településen pálos kolostor vagy birtok volt. József császár vagy Ferenc József említése valószínűleg a névbeli hasonlóság eredménye. IV. Béla olyan településeken helyezik a mondába, ahol egyébként is színes hagyomány kötődik alakjához. A Báthoriak esetében hasonló a helyzet, valóban szerepet játszottak az adott települések életében vagy birtokuk volt ott. Egyéb királyok és császárok sporadikusan fordulnak elő: a Vág völgyében jellemző a monda Nagy Lajos királyhoz kapcsolódása, másutt Károly király, Lipót császár, Rudolf, Szent László, Könyves Kálmán és Aba Sámuel neve is előfordul. Sok helyütt csak annyit tudnak, hogy magas rangú személy (császár, király, hadvezér, uralkodó, fejedelem) oszlatja fel a rendet. Helyi grófok és bárók neve szintén szóba kerül.

Az elrabolt nő személyét illetően a fentihez hasonlóan nagy a variálódás. Egyrészt a már említett uralkodók lányairól szólnak a mondák, másrészt említenek lányokat, széplányokat, asszonyokat, nőket és menyecskéket. Előfordul az uralkodó lánya, királylány, hercegnő, főúri nő, illetve helyi grófok és bárók lányai, ritkábban feleségei, testvérei. További jellemző mellékszereplők a narratívákban a katonaság és a koldus alakja, a nyugat európai mondákban pedig az áruló. Bizonyos változatokban egyéb szereplők is előfordulnak, de a felsoroltak a legáltalánosabbak.

A vörös barátok *jellemzésével* kapcsolatos megnyilvánulásokban megfigyelhetők a monda alapvető funkciói. Az adatközlők ítéletet alkotnak a barátok viselkedéséről: felhívják a figyelmet a barátok helytelen (például rablás, vámszedés, szegények sanyargatása, tivornyázás, nőrablás, nemi erőszak, áldozatok kínzása, gyilkosság), illetve pozitív, példaértékű tetteire (például védelmezés, népnevelés, gyermekgyógyítás, gyógyítalkészítés, falualapítás) is. A monda viselkedés-szabályozó és normatív funkciója esetünkben ebből a szempontból érvényesül.

A vázolt összefüggések jól érzékeltetik, hogy a templomos-monda valóban magán viseli az általános mondai sajátosságokat, emellett számos új elemet, jellemzőt is tartalmaz. Mindezek feltárásával a dolgozat a mondakutatás számára több, eddig feltáratlan, hasznos információval szolgál. Összességében a munka bizonyítja, hogy a mondák szövevényes összekapcsolódása és különbözősége, változatosságában és elterjedtségében az európai népcsoportok közös szellemi öröksége.



#### 4. Az értekezés témaköréből megjelent fontosabb publikációk

Öt világot éltem meg (Tuba Lajos sokorópátkai parasztember élettörténete)  
1992. Győr. Hazánk Könyvkiadó Kft.  
[recenziója: Timaffy László, *Honismeret* 1994/I. 90-92.]

Recenzió: [Kovács Antal: „Szíp kutya, randa eb”. Mosonmagyaróvár 1992.]  
*Ethnographia*. 104. évf. 1993/ 2. 709-710.

Recenzió: [Ág Tibor (gyűjtötte és válogatta): Vígán zengjetelek citorák.  
Dunaszerdahely 1992.] *Ethnographia*. 104. évf. 1993/ 2. 694-695.

Történeti mondák Tényőről. *Sokorótáj*. 1994. I. évf./ 4. 6-7.

Barátok Barátin. *Baráti Hirmondó*. 1995. III. évf./ 4. 3.

A vörös barátok mondája Sokorópátkán. *Sokorótáj*. 1995. II. évf./ 2. 10.

Az udvarlás formáinak változása Sokorópátkán. *Honismeret*. 1996/1. 46-50.

Vörös barátok Sokorópátkán. In: „Beszéli a világ, hogy mi magyarok...”  
Magyar történeti mondák (szerk.: Landgraf Ildikó).  
1998. Budapest 283-284.

A vörös barát mondakör történeti háttere. *Ethnica* 2001. III/2. 44-46.

Népköltészetünkkel Európához tartozunk *Highlights*.  
Vocational Academy Newsletter. 2002. II/2. 4.

Az Arthur-mondakör és a templomos-mondák kapcsolatai *Ethnica* 2002. IV/1. 29-31.

Templomos-mondák Győr környékén (*Győri Tanulmányok*)  
[megjelenés alatt]

Hiedelem-elemek a templomos-mondákban (*Honismeret*)  
[megjelenés alatt]

Rablólovagok a luxemburgi mondahagyományban (*Nyugat-Magyarországi Egyetem  
Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar Évkönyve. 2002.*)  
[megjelenés alatt]